

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА ХРОНОЛОГИЯТА НА
ПАМЕТНИЦИТЕ ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНАТА ПРОВИНЦИЯ НА
ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО**
(върху материал от разкопките на селищата
в степта на междуречието Дунав — Днестър)

В. И. Козлов

Системата селища от културата на Първото българско царство (балкано-дунавска, Дриду) в североизтока на нейния ареал заема южната част на междуречието Прут — Днестър. Тя включва 137 паметника, разположени в два географски масива. Единият е в басейна на десния бряг на Долен Днестър (34 селища и едно градище), а другият — на левия бряг в делтата на Дунав в района на Крайдунавските езера¹.

И досега проблематиката за абсолютната и относителната хронология, периодизацията и ритъма на развитие на материалната култура на Първото българско царство си остава най-малко проучена. В тази област археологическата наука все още не е изработила ясни и точни критерии, а гледищата на различните учени са противоречиви². Това състояние на проучванията е резултат от различни обективни причини. Основните са: недостатъчните като цяло теренни проучвания на тези паметници, в частност, на погребалните, които тук практически не са открити; малкото датирани находки; широкият диапазон от присъстващите тук различни типове жилищни и стопански постройки, отделни форми на керамичните съдове и естествената фрагментарност на последните.

В същото време възможностите да се използва керамичният материал като основа за хронологична интерпретация на паметниците съвсем не са изчерпани. Керамиката, като най-често срещана находка, при условие че се установят причините и същността на последователните технологични изменения в производството ѝ, може да се превърне в надежден критерий за датирание. Като положителен пример за такъв подход могат да бъдат посочени изследванията на Л. Дончева-Петкова и М. Комша, които наред с морфологичните и декоративните, привеждат като доказателство и технологичните признаци, като разграничават керамика, изработена на бързовъртящо се и бавновъртящо се грънчарско колело, изпечена при

различни топлинно-технически условия, а също така произведена от глина с различен състав на примесите³.

Няма съмнение, че хронологичният потенциал на керамиката като източник на историческа информация се определя от фактора време, отразен в едни или други особености на материала.

Ще направим един опит за извличане на необходимата информация от керамичен материал, открит в селищните комплекси на културата на Първото българско царство в степта на междуречието на Днестър и Дунав. Ефективното решаване на поставената задача наложи да се опрем на следните методически условия:

1. Въз основа на системността в подхода всеотстранно да охарактеризираме целия достъпен за изследване материал.

2. Да изработим смесена същностна класификация на керамиката като една от системите на вещественния материал на културата⁴.

3. На типологично ниво да обособим онези черти и признаци, които имат значение за хронологията, и чрез тяхната съпоставка с керамиката и предметите от обекта, които имат достатъчно тясна датировка, да разработим относителната периодизация на паметниците.

Изследването обхваща 12 830 фрагмента, от които 7 626 са от I група — кухненска керамика, и 5 205 от II група — излъскана трапезна керамика, а също така 85 цели съдове от I група и 60 от втора.

За краткост и нагледност получените данни са обобщени в таблици, които показват хронологичната взаимовръзка на отделните признаци и типове керамика, на някои предмети (рис. 2), типове жилища (рис. 3), а също така на самите селища от гледище на пространствено-историческата им динамика (рис. 4 — 6). Базова таблица е матрицата на корелацията на технологичните и морфологичните признаци на керамиката по комплекси, чиито числови индекси са обяснени в Приложение 1.

Относителната хронология се основава най-вече на аналитични съпоставки на типологичните изменения в еволюцията на керамиката от I група (кухненска). В зависимост от съотношението на различните видове опостители и най-вече на черупките от миди и грайзенов трошляк, свързано също със съотношението на керамиката според двете подгрупи (бързовъртящо се или бавновъртящо се грънчарско колело), според видовете венчета (със сложно или просто профилиране), изследваните 46 комплекса — жилища, стопански и производствени съоръжения, извадка от културния пласт — се подреждат в определена последователност, която вероятно съответства на мястото им в системата на относителната хронология (рисунки 1, 2, 3).

Най-ранните комплекси от първия период са с преобладаваща керамика от I група на по-несвършени съдове, изработени на бавновъртящо се грънчарско колело, с обикновено профилиране на венчетата и доминиращ опостител във вид на начупени черупки от миди, което съответства на периода на изходната технологична стабилност. На второ място по употреба са такива опостители като шамот и пясък. Особено показателни за този период са жилищата от III, IV, V и VI тип (рис. 1, рис.

3), т. е. с огнища и вкопани печки. Най-ранни са постройките от VI тип или „юртообразните“ жилища.

По-късните комплекси показват тенденция за преобладаване на по-свършена керамика от I група, изработена на бързовъртящо се грънчарско колело със сложно профилиране на венчетата с доминиране на трошляк от гнайсово-грайзенови скали и отломъчен варовик. Това съответства на друг период от новата технологична стабилност. В края на този период преобладават жилищата от I тип (рис. 1, рис. 3) с каменни печки. Не са рядкост и постройките от V тип (рис. 1, рис. 3) с каменна облицовка на стените.

Групата комплекси, която съдържа керамика с признаци, присъщи на двата периода, теоретично могат да бъдат отнесени към преходния период на алтернативната технология. Тези комплекси заемат междинно положение между най-ранните и най-късните (примерно някъде между пунктирните линии на рис. 1), което показва по-всяка вероятност определена инерция в изменението на редица черти от материалната култура. Същото смесване на типовете се наблюдава и при строителството на домове: присъстват фактически всички типове жилища, с изключение на най-старите (VI тип), като преобладават тези от III и V тип (с вкопани печки).

Особено внимание заслужава проблемът за определяне на долната и горната хронологична граница на паметниците, разположени на териториите на север от Дунав. Мнозинството от изследвачите датират тези паметници в рамките на IX — X в. Обаче в историографията долните и горните абсолютни датировки силно варират извън IX — X в., понякога разликата е с цяло столетие⁵.

За определянето на долната дата на изследваните паметници решаваща роля могат да играят онези находки, които водят началото си от най-ранните извори на културата, в частност, от прабългарската традиция.

Ценни от гледище на хронологията като най-стари са гърнетата от I група втори тип (с яйцевидна форма), за които са характерни примеси от мидени черупки, жълт цвят, ронлив цапаш чиреп, сравнително дебели вертикални ивици в декора; а също така някои съдове от II група керамика — съдове с форма на кофичка, гърнета от трети и четвърти тип (рис. 1, рис. 2), дръжки за камшик, изработени от рога на животни, костени игленици. Всички тези предмети се срещат в най-ранните некрополи на Балкано-Дунавския ареал. Подобни находки са документирани в много ограничен кръг от селища, разположени в Крайдунавския масив — в Етулия VI, Сафяни, Богатое I (на рис. 4 са показани последователно отляво надясно), и това им дава статут на най-стари.

До известна степен за обективен индикатор на хронологизацията могат да служат и съдовете с форма на ведро. Най-много такива съдове са открити в селището Богатое I — само в района на грънчарската пещ са намерени 7 екземпляра⁶. Още две находки от територията на север от Дунав има в селището Буков-Тиока⁷. Този тип съдове е особено характерен за ранните паметници на черноморското крайбрежие на Добруджа —

некрополите Капул Виилор-Истрия⁸ и Бдинци⁹, селището и некрополът край с. Топола¹⁰. Важно е да се отбележи идентичността на грънчарската пещ и цилиндричните ведра от селището Богатое I със същите находки от селището Топола, които авторката на разкопките Л. Бобчева датира в VIII в.¹¹

Костени игленици са документирани в Богатое I и Етулия VI.

Към VIII в. може да бъде отнесена намерената дръжка за камшик в яма 9 (комплекс № 39 на рис. 1) от селището Богатое I, която има аналог в материалите от некрополите в Нови пазар, Кюлевча, от градищата Кладенци, Хума, Одърци, Джеджови лозя, от столицата Плиска, в датировката на които се допуска от авторите VIII в.¹²

Определянето на горната хронологична граница на изучаваните паметници се затруднява също от оскъдността на датиращите материали.

Известна перспектива в областта на разглежданата проблематика като че ли откриват данните от нумизматиката. Интересна е хипотезата на Р. Д. Бондар и С. А. Булатович за принадлежността на една обнародвана находка от византийски монети — една на Роман III (1028 — 1034), две на Михаил IV (1034 — 1041) и една на Константин X и Евдокия (1059 — 1069). Монетите са намерени на високо възвишение, намиращо се на 6 км на север от с. Орловка на югоизточния бряг на езерото Кагул¹³. На този хълм някога е било разположено римско укрепление. Според авторите монетите принадлежат на жителите на селището от балкано-дунавската култура Орловка IV. Обаче правомерността на тази връзка е неубедителна, тъй като монети от XI в. не са намирани непосредствено в изследваното селище, а времето, през което е съществувало Първото българско царство, безусловно е несъпоставимо с времето, през което са сечени обнародваните монети и са се разпространявали в региона. Тези находки, както и целият нумизматичен материал от XI — XII в. от региона очевидно трябва да се свържат с номадския период¹⁴.

Особено много (стотици екземпляри) монети от края на X — XII в. са документирани в крепостите на десния бряг на Дунав — Диногетия, Капидава, Пъкуюл луй Соаре и др. Важно е да се отбележи, че монетният период на посочените крепости се характеризира със съществени промени в материалната култура. Наред с изчезването на излъсканите съдове се появяват нови категории керамика, сред които особено показателни са котлите¹⁵. От кухненските съдове изчезва фигурното профилиране на венчетата и се появяват съвсем нов вид орнаменти, изработени със зъбчато колелце¹⁶.

Наличието на котли и отсъствието на излъскана керамика е отличителна черта на паметниците от типа на Редукенен-Хлинча II, които са били разпространени в края на X — XII в. на североизток от Карпатите, в басейна на Сирет и Прут¹⁷. В същото време паметниците от този тип напълно отсъстват в степта на междуречието на Дунав и Днестър.

Изложеното по-горе дава основание да твърдим, че за горна хронологична граница на паметниците от Първото българско царство от разглежданата територия трябва да се смята времето, предшествашо появата

на монетите от емисията на Роман III, т. е. първата четвърт на XI в. Следователно селищата от североизточната провинция на старобългарската държава могат да се датират от края на VIII — началото на XI в.

Смятаме за важно да бъдат разгледани възможностите на вътрешната и локалната периодизация на тези паметници. За решаването на този проблем имат значение следните хронологични наблюдения, индикатори и репери:

1. Релативната датировка на жилище 6 (комплекс № 36) и постройка 7 (комплекс № 37) от селището Богатое от първия период се уточнява чрез палеомагнитни данни във втората половина на IX в.¹⁸ Двата железни върха на стрели от културния пласт на същото селище могат да бъдат отнесени към IX в.¹⁹

2. Милиарисият, сечен през 931 — 944 г. от името на Константин VII, Роман I и синовете му — Стефан и Христофор — от културния пласт на селището, разположено в покрайнините на гр. Болград²⁰. Комплексите № 1 (жилище 1) и № 2 (извадка от пласта) от този пункт се отнасят към II период и си кореспондират с монетната находка.

3. Бронзовите излети обеца и тока (рис. 2) от постройка 2 на селището Орловка IV (най-късният комплекс, № 44) имат аналози в паметниците от средния и долен Дунав и се датират предимно в X в.²¹

4. Индикатори за датирането в X в. са и незначителните находки от каолинова византийска керамика, нашарена с червена охра, които се срещат в селищата Болград, Етулия VI, градището Калфа²².

5. Важна роля при решаването на въпросите за периодизацията играе обстоятелството, че паметниците от двата масива имат стратиграфски различия. В Подунавие то са хомогенни, но в Поднестровието от 35 селища 19 са с долен или едновременно съществуващ културен пласт от Лука-Райковецкая. Най-южните паметници от типа Лука-Райковецкая-Хлинча I се откриват в долината на Дунав на юг от Карпатите²³. Географията на тези източнославянски паметници в региона съвпада със съобщението в летописа „Повесть временных лет“ („Повесть за изминалите години“) за разселването на тиверците по Днестър до морето и до Дунав, без да се посочва близост до морето²⁴, което напълно съответства на археологическите реалности (рис. 4). Отсъствието на селища на източните славяни на север от делтата на Дунав е свидетелство, че тази територия през VIII в. е принадлежала на прабългарите номади.

Колонизацията на Приднестровието от прабългарите по всяка вероятност става през средата на IX в. в Калфа. Г. Ф. Чеботаренко датира комплексите с керамика от културата на Лука-Райковецкая в VIII — IX в., а комплексите с керамика от културата на Първото българско царство — в средата на IX — X в.²⁵ Поставянето на долната хронологична граница на датировката в средата на IX в. в аналогична ситуация се потвърждава също и от резултатите от разкопките в селището Шабо на Днестровския лиман²⁶.

Що се отнася до горните хронологични граници, за Калфа и Шабо те съществено се различават, което е отразено в различията в състава на

8. Българите в Северното Причерноморие

керамиката. В градището е намерена докарана от Византия керамика и фигурни венчета от гърнета от I група, датирани в X в., а в селището Шабо такива не са документирани. Българските находки в Шабо могат да се датират от втората половина на IX — границата на X в.²⁷ Керамиката от Белгород-Днестровск, където локализируют „Аспрон“ на Константин Багренородни²⁸, а и преносимият материал от други изследвани селища, също съответстват на посочения период.

6. Сведенията на Константин Багренородни за „празните крепости“, разположени „на тази страна на река Днестър, в местността, обърната към България, до брода през тази река“²⁹ добре съответстват на някои хронологични изводи, направени върху археологически материал. Нещо повече. Гибелта на селищата от долното Поднестровие с много голяма вероятност може да се свърже с нашествието на маджарите, което е фиксирано с точни дати: 894 — 896 г.³⁰ В полза на това твърдение говорят и следите от пожарите в напуснатите жилища на Калфа, Шабо и на някои други селища от Подунавието (Сафяни, Богатое I), в които се среща керамика, свойствена за I период. Ако това предположение в бъдеще получи потвърждение от нови археологически данни, хронологичната колизия за изследваните паметници от региона съществено ще се изясни, след като е получила опорна историко-археологическа точка.

7. Към началото на X в. политическата и демографската ситуация в региона видимо се изменя (рис. 5, рис. 6): след като изтласкват в съюз с дунавските българи маджарите от Причерноморието (от Ателкуза), в степта на междуречието на Дунав и Днестър проникват печенезите от темата Гиазихопн³¹; градището Калфа запазва статута си на форпост на България край единия от бродовете на Днестър; в Подунавието се появяват големи струпвания — агломерации на селища. Предполага се, че отношенията между уседналото и номадското печенежко население на региона са били мирни през целия X в.

В заключение можем да констатираме следното. Въз основа на анализа на сериите от керамика, на особеностите в конструкциите на жилищата и другите обекти, в които те са открити, а също на някои свидетелства от писмени източници, смятаме за възможно да обособим три периода в развитието на материалната култура на Първото българско царство в степта на междуречието на Днестър и Дунав: I период (краят на VIII — средата на IX в.) — период на уседнала земеделска колонизация на района; II период (средата на IX — първата половина на X в.) — период на укрепване и разцвет на културата; III период (средата на X — началото на XI в.) — период на дестабилизация и замиране на културата. Като имаме предвид ограничеността на базата от източници, може да смятаме, че границите на посочената тристепенна периодизация могат да се изменят и коригират при получаването на нови данни. Освен това тези археологически граници очевидно не съвпадат с ритъма и границите на известните исторически събития. Трябва да отбележим също, че на сегашния етап на изследване по-точно и по-малко противоречиво е диференцирането на находките от ранносредновековна България на два

големи периода: 1) края на VIII — края на IX в.; 2) X — началото на XI в. В същото време методиката за обособяване на три периода в развитието на материалната култура на североизточната провинция на Първото българско царство дава, според мен, добри предпоставки за едно хронологично прецизиране на нейните паметници.

Бележки

¹ Чеботаренко, Г. Ф. Материалы к археологической карте памятников VIII — X вв. в южной части Прутско-Днестровского междуречья. — В: Далекое прошлое Молдавии. Кишинев, 1969, с. 211 — 229; Смиленко, А. Т., А. А. Козловский. Средневековые поселения в приморской части Днестро-Дунайского междуречья. — В: Днестро-дунайское междуречье в I — начале II тыс. н. э. Киев, 1987, с. 69, рис. I.

² Чеботаренко, Г. Ф. Калфа — городище VIII — X вв. на Днестре. Кишинев, 1973; Плетнева, С. А. Степи Евразии в эпоху средневековья. М., 1981, с. 76; Плетнева, С. А. Хазарские проблемы в археологии. — СА, 1990, № 2, с. 88; Смиленко, А. Т., В. И. Козлов. Славянское поселение конца I тысячелетия н. э. у с. Шабо на Днестровском лимане. — В: Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье. Кишинев, 1985, с. 119 — 136; Смиленко, А. Т., А. А. Козловский. Средневековые поселения..., с. 67 — 83 и др.

³ Дончева-Петкова, Л. Българска битова керамика през ранното средновековие (втората половина на VI — края на X в.). С., 1977; Comşa, M. La civilisation balcano-danubienne (IX — XI siècle) sur le territoire de la RP Roumanie (origine, évolution et appartenance ethnique (Étude préliminaire). — Dacia, NS, VII. Comşa, M. Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane, et ensuite protoroumaine, aux VI — X siècles sur le territoire de la Roumanie. — Dacia, NS, XII, 1968, p. 355 — 380. Comşa, M. Cultura materială veche Românească. Bucureşti, 1978.

⁴ Журавлева, А. Д. Системный метод как методологическая основа при классификации керамического материала. — В: Актуальные проблемы методики западносибирской археологии. Новосибирск, 1989, с. 64 — 65; Козлов, В. И. Население степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII — начала XI веков н. э. (балкано-дунайская культура) — Автореф. канд. дисс. Ленинград, 1991, с. 21 — 23.

⁵ Чеботаренко, Г. Ф. Материалы...; Кравченко, А. А. Поселение IX — X вв. н. э. у с. Сафяны. — В: Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 7, 1971, с. 71 — 77; Федоров, Г. Б., Г. Ф. Чеботаренко. Памятники древних славян (VI — XIII вв.) — В: Археологическая карта Молдавии, вып. 6. Кишинев, 1974, с. 7; Бондарь, Р. Д., С. А. Булатович. К находкам византийских монет в Орловке. — В: Северное Причерноморье (материалы по археологии). Киев, 1984, с. 147; Смиленко, А. Т., А. А. Козловский. Средневековые поселения..., с. 75; Смиленко, А. Т., А. О. Козловский. Элементи і комплекси салтово-маяцкої культури на поселеннях IX — XI ст. в районі Придунайських озер. — В: Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. Тези доповіді. Київ, 1987, с. 210. Zaharia, E. Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a popurului român. București, 1967, p. 141.

⁶ Смилешко, А. Т. Керамическая мастерская IX в. на левобережье дельты Дуная. — В: Древности славян и Руси. М., 1988, с. 73 — 78.

⁷ Comşa, M. Cultura Materială veche Românească..., p. 85, 90.

⁸ Зирра, В. Двубрядный могильник раннефеодальной эпохи в Капул Виилор-Истрия. — *Dacia*, 5, VII, 1963, p. 383, 398, 388.

⁹ Въжарова, Ж. Н. Славяни и прабългари по данни на некрополите от VI—XI век на територията на България. С., 1976, с. 160, 161, обр. 101, 3.

¹⁰ Бобчева, Л. Жилищни и стопански сгради в средновековното селище при с. Топола, Толбухински окръг. — ИИМВ, XII (XXVII), 1976, с. 128, табл. XIII, 10, 11, 14; Дончева-Петкова, Л., С. Ангелова, В. Йотов. Ранносредновековният некропол при с. Топола, Толбухински окръг. — В: Проблеми на прабългарската история и култура. С., 1989, с. 194, 195.

¹¹ Бобчева, Л. Две грънчарски пещи в ранносредновековното селище при с. Топола, Толбухински окръг. — ИИМВ, XIII (XXVIII), 1977, с. 172—176.

¹² Станчев, С., Иванов, С. Некрополът до Нови пазар. С., 1958, табл. XXXIII. Въжарова, Ж. Н. Славяни и прабългари..., с. 105, обр. 59, 4, с. 117, обр. 69, 3; Ваклинов, С., С. Станилов, Кладенци. Ранносредновековно българско селище. Варна, 1981, с. 78, 79, обр. 64, с. 85; Рашев, Р., С. Станилов. Старобългарското укрепено селище при с. Хума, Разградски окръг. — Разкопки и проучвания, XVII. С., 1987, с. 75, 157, 87; Dončeva-Petkova, L. Sur la chronologie du site bulgare medieval près du village Odârci, departament de Tolbuhin. — In: Dobrudza. Etudes ethno-culturelles. Sofia, 1987, p. 69 — 82; Въжарова, Ж. Н. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI — XI век. С., 1965, с. 18, обр. 6, 4; Михайлов, С. Археологически материали от Плиска (1948 — 1951). — ИАИ, XX, 1955, с. 65, обр. 19.

¹³ Бондарь, Р. Д., С. А. Булатович. Цит. соч., с. 145—148.

¹⁴ Столярик, Е. С. Новые находки позднепермских и византийских монет в Пруто-Днестро-Дунайском междуречье. — В: Днестро-Дунайское междуречье в I — начале II тыс. н. э. Киев, 1987, с. 96.

¹⁵ Диакону, П. К вопросу о глиняных котлах на территории РНР. — *Dacia NS*, No 5, VIII, p. 249—263.

¹⁶ Comşa, M. La civilisation balcano-danubienne..., p. 418; Ştefan, Gh., J. Barnea, V. Mitrea. Şanţierul arheologic Garvăn (Dinogetia) (r. Macin, reg. Galaţi). — *MCA*, IV, 1957, p. 195—209.

¹⁷ Chişwasi-Comşa, M. Slawii de rasarit pe teritoriul R. P. P. şi patrunderea elementului Romanic în Moldova pe baza datelor arheologice. — *SCIV*, IX, No 1, 1958, p. 73 — 89; Spinei, V. Consideratii cu privire la populaţia locala din zona centrala şi meridionala a Moldovei în secolele XI — XII. — In: Cercetari istorice (serie noua), X — XII. Iaşi, 1981 — 1982, p. 173 — 203; Spinei, V. Realitaţi etnice si politice în Moldova Meridionala în secolele X — XIII. Români şi Turanici. Iaşi, 1984; Teodor, D. Gh. Cîteva observatii în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni (r. Husi, reg. Iaşi). — *SCIV*, XIV, No 1, 1963, p. 197 — 206; Постикэ, Г. И. Глиняные котлы на территории Молдавии в раннесредневековый период. — *СА*, 1985, № 3, с. 227—240.

¹⁸ Смилешко, А. Т. Население салтово-маяцкой культуры в устье Дуная. — В: Вопросы этнической истории Волго-Донья. Материалы научн. конф. Пенза, 1992, с. 40—41.

¹⁹ Медведев, А. Ф. Ручное метательное оружие (лук и стрелы самострел) VIII — XIV вв. — *САИ*, вып. EI-36. М., 1966, с. 84, типы 94, 95.

²⁰ Карышковский, П. О. Находки позднепермских и византийских монет в Одесской области. — В: Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 7, Одесса, 1971, с. 80.

²¹ Јапковић, М. Неки подаци о изрази предмета од обојених метала на Кључу Дунава у IX — XI веку. — Зборник народног музеја, XI — I, археологија. Београд, 1983, с. 99 — 118; Павловић, С. Е. Средновековна насеља и некрополе у Бољетину и Хајдучкој Воденици. — Берданске свеске, I. Београд, 1986, с. 36, табл. III; Рашев, Р., С. Станилов. Старобългарското укрепено селище при с. Хума..., с. 105, табл. IV, 2; Georocşanu, P., M. Blajan, C. Lisovschi, M. Georocşanu. Studiul faunei din locuintele prefeudale. — *Apulum*, XXIII, 1986, p. 175 и др. (Ляти обици са открити също така и в некрополите при Султан, Градешница и други пунктове).

²² Чеботаренко, Ж. Ф. Калфа..., с. 28 — 29; Козлов, В. И. Гончарная керамика поселений балкано-дунайской культуры VIII — X вв. в приморской части Днестровско-Дунайского междуречья. — В: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев, 1988, с. 49, 43, рис. 10, 9, 10.

²³ Comşa, M. Sur l'origine et l'évolution..., p. 355 — 380.

²⁴ Повесть временных лет. — В: Полное собрание русских летописей. Т. I, Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку. М., 1962, с. 13.

²⁵ Чеботаренко, Г. Ф. Калфа..., с. 13 — 28.

²⁶ Смилешко, А. Т., В. И. Козлов. Славянское поселение...

²⁷ Там же, с. 133 — 135.

²⁸ Константин Багрянородный. Об управлении империей. Текст, перевод, комментарий, под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. М., 1989. Комментарий 19 к гл. 37, с. 391.

²⁹ Там же, с. 157.

³⁰ Там же, с. 163 — 165, комментарий 2 к гл. 40, с. 396; Ангелов, Д., С. Кашев, Б. Чолпанов. Българска военна история от античността до втората четвърт на X в. С., 1983, с. 254 — 262.

³¹ Плетнева, С. А. Печенеги, торки, половцы в южнорусских степях. — *МИА*, № 62, с. 192—193; Плетнева, С. А. Кочевники средневековья. Поиски закономерностей. М., 1982, с. 25—26; Константин Багрянородный. Об управлении империей..., с. 157, 165.

³² Каменицкий, И. С., А. А. Узянов. О правилах построения гистограмм. — В: Археологические исследования на Урале и в Западной Сибири. Свердловск, 1977, с. 38 — 49.

³³ Генинг, В. Ф., Е. П. Бунятян, С. Ж. Пустовалов, Н. А. Рычков. Формализованно-статистические методы в археологии (анализ погребальных памятников). Киев, 1990, с. 48—51.

ПРИЛОЖЕНИЕ I

I

Списък на разглежданите комплекси, обозначени с цифрови индекси на рис. 1 (ж. — жилище, к. п. — културен пласт, с. — селище):

№ 1 — ж. 1; № 2 — к. п. с. Болград; № 3 — ж. 1; № 4 — ж. 3; № 5 — ж. 2; № 6 — ж. 4 с. Сафини; № 7 — к. п. с. Пионерлагер; № 8 — мазе с. Кирган II; № 9 — к. п. с. Суворово I; № 10 — ж. I; № 11 — ж. 1а; № 12 — ж. 2; № 13 — ж. 4; № 14 — ж. 5; № 15 — ж. 7; № 16 — ж. 8; № 17 — ж. 9; № 18 — ж. 10; № 19 — ж. 11; № 20 — ж. 12; № 21 — „каменна къща“; № 22 — к. п. с. Етулия VI; № 23 — ж. 1; № 24 — ж. 2; № 25 — ж. 5; № 26 — ж. 6; № 27 — ж. 7; № 28 — к. п. от разкопките през 1976 г.; № 29 — к. п. от разкопките през 1978 г.; № 30 — к. п. от разкопките през 1984 г. с. Етулия VII; № 31 — ж. 1; № 32 — ж. 2; № 33 — ж. 3; № 34 — ж. 4; № 35 — ж. 5; № 36 — ж. 6; № 37 — постройка 7; № 38 — яма 8; № 39 — яма 9; № 40 — грънчарска работилница, с. Богатое I; № 41 — ж. 1; № 42 — ж. 2 с. Ренийский; № 43 — ж. 1; № 44 — ж. 2 с. Орловка IV; № 45 — ж. 1; № 46 — к. п. от разкопките през 1981 г., с. Криничное.

II

Списък на признаците на керамиката от I група, обозначени с цифрови индекси на рис. I, получени въз основа на корелативния метод на типологичната класификация³² с помощта на хистограми на количественото разпределение на ритмичните значения (в %) на вариационните редове на тези признаци³³:*

1 — съдържание в комплексите керамика, изработена на бързовъртящо се грънчарско колело — от 10 до 45 %; 2 — също — от 45 до 75 %; 3 — също — от 75 до 100 %; 4 — керамика, изработена на бавновъртящо се грънчарско колело — от 0 до 25 %; 5 — също — от 25 до 55 %; 6 — също — от 55 до 90 %; 7 — венчета със сложно профилиране — от 0 до 45 %; 8 — също — от 45 до 75 %; 9 — също — 75 — 100 %; 10 — венчета с просто профилиране — от 0 до 20 %; 11 — също — 20 — 45 %; 12 — също — 45 — 70 %; 13 — също — 75 — 100 %; 14 — съдържание на грайзенови опостители в сравнение с мидените черупки — от 0 до 30 %; 15 — също — 35 — 60 %; 16 — също — 60 — 80 %; 17 — също — 80 — 100 %; 18 — съдържание на мидените черупки в сравнение с грайзените 0; 19 — също — от 0 до 20 %; 20 — също — 20 — 45 %; 21 — също — 45 — 75 %; 22 — също — 80 — 100 %; 23 — съдържание на грайзените в сравнение с другите опостители от 0 до 20 %; 24 — също — 20 — 40 %; 25 — също — 40 — 70 %; 26 — съдържание на мидените черупки в сравнение с другите опостители 0; 27 — също — от 0 до 10 %; 29 — също — 10 — 35 %; 29 — също — 35 — 61 %; 30 — наличие на мидени черупки в керамиката от I подгрупа; 31 — наличие на грайзени в керамиката от II подгрупа.

*Текста на бел. 32 и 33 вж. по-горе, в научния апарат на статията.

III. Буквени индекси (обозначения):

В — ведрa; Д1, Д2 — типове делви; К — каменна печка (пещ); В — вкопана печка (пещ); О — огнище в пода; ОП — огнище на пясъчния слой; Г — глинобитна печка (пещ).

Период	в комплекси	Технологически признаци на керамиката от																Типове съдове от II група			Типове печки (пещи), огнища	Типове жилища																	
		I група																Гърнеца	Паваня	Дел-ди																			
		22	16	23	6	1	13	29	7	21	30	12	16	6	3	25	24	21	8	11	16	20	27	19	23	10	9	17	4	3	10	20							
II	44																																						
	3																																						
	2																																						
	1																																						
	26																																						
	43																																						
	17																																						
	7																																						
	27																																						
	41																																						
I	8																																						
	25																																						
	29																																						
	24																																						
	42																																						
	45																																						
	21																																						
	26																																						
	4																																						
	44																																						
29																																							
	12																																						
	18																																						
	17																																						
	16																																						
	18																																						
	22																																						
	14																																						
	19																																						
	34																																						
	13																																						
33																																							
32																																							
20																																							
3																																							
	35																																						
	6																																						
	40																																						
	31																																						
	36																																						
	38																																						
	39																																						
	39																																						
	10																																						
	6																																						

Рис. 1. Таблица на корелацията на технологическите и морфологическите признаци на керамиката по комплекси (Обяснението на цифровите индекси вж. в Приложение I).

Дата	КЕРАМИКА				Предмети
	I група		II група		
X — началото на XI в.	I група (бързовъртящо се грънчарско колело)				
	II подгрупа (бавновъртящо се грънчарско колело)				
краят на VIII — IX в.					

Рис. 2. Хронология на преносимите находки (с цифри са отбелязани типовете еднородни съдове).

Печка (пещ) и огнища	Конструкция на стените					наземен скелет
	скелетно-стълбова		прътова (фахверкова)			
	греди, талпи	прътове, камъш	греди, талпи	прътове, камъш	камък и др.	
каменна печка (пещ)						
+ огни- ще	тип I: средата на IX — началото на XI в.					
глино- битна печка (пещ)	тип II: средата на IX — X в.			тип V: IX — X в.		тип VI: кон. VIII — IX в.
вкопана печка (пещ)						
+ огни- ще	тип III: IX — средата на X в.					
огни- ще над пода						
огни- ще на пода	тип IV: IX — X в.					О I M

Рис. 3. Типологическа схема и хронология на жилищата.

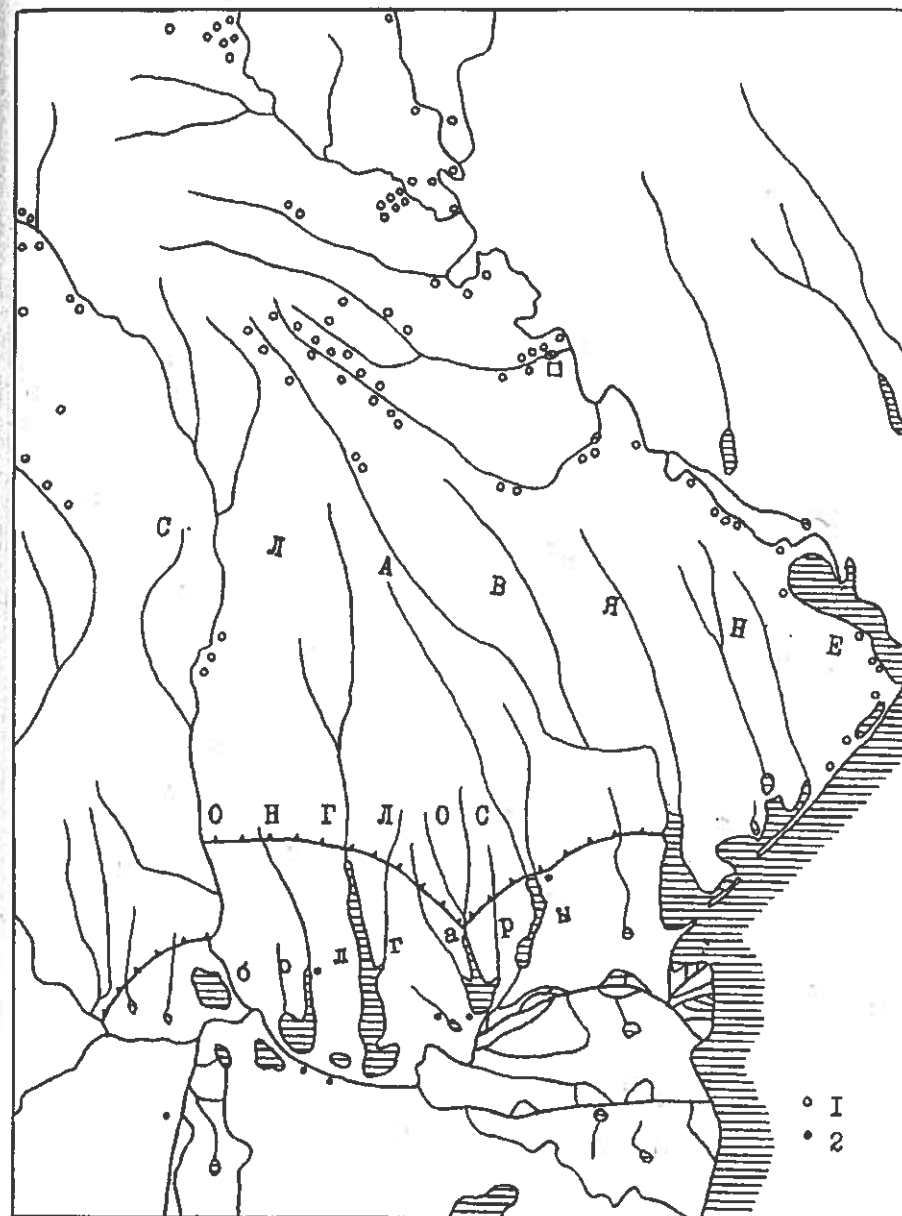

Рис. 4. Етнополитическата ситуация към края на VIII в.: 1 — източнославянски селища, 2 — селища на дунавските българи.

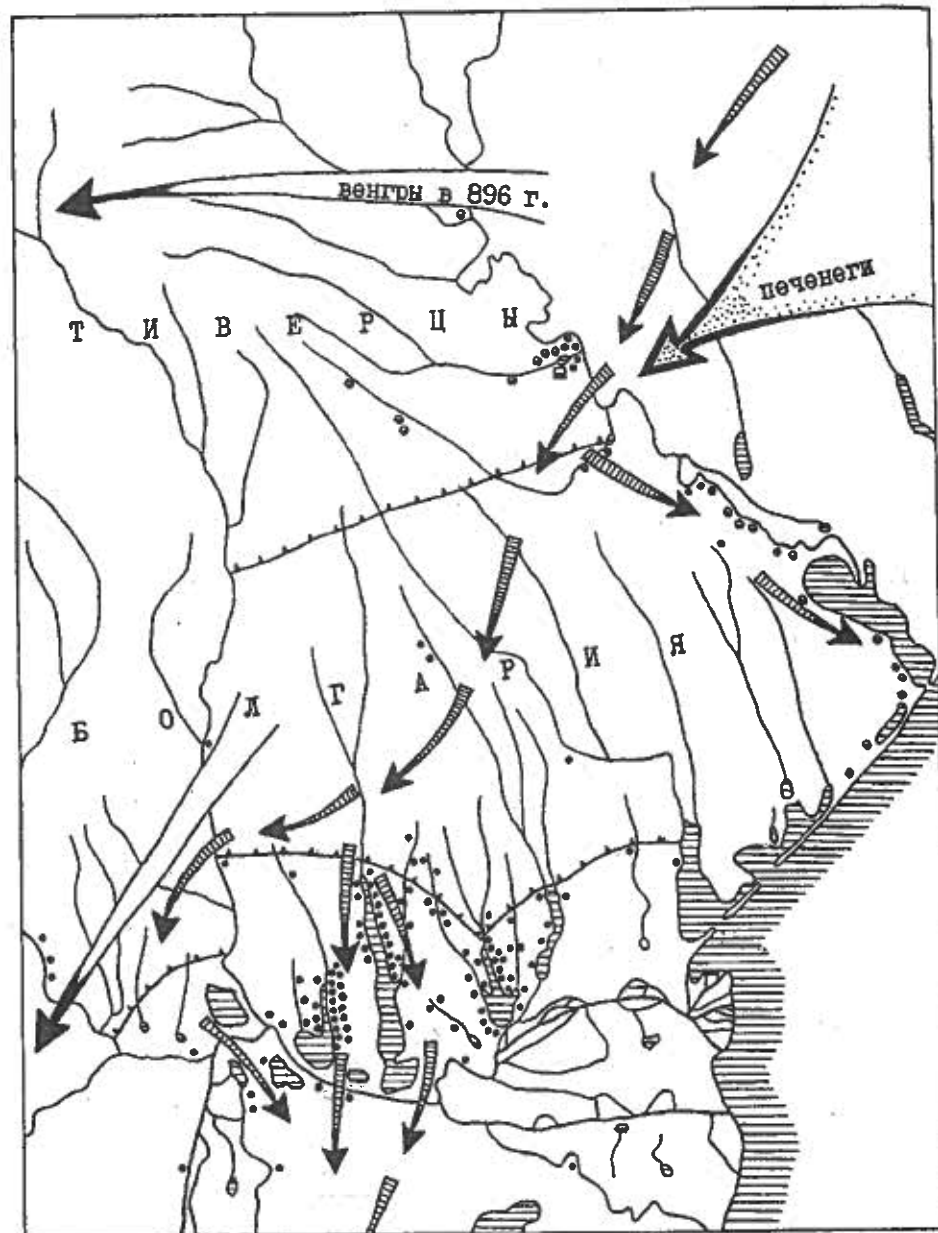

Рис. 5. Изменение на етнополитическата ситуация на границата на IX — X в.: нахлуване на унгарците в България през 894 и 895 г.

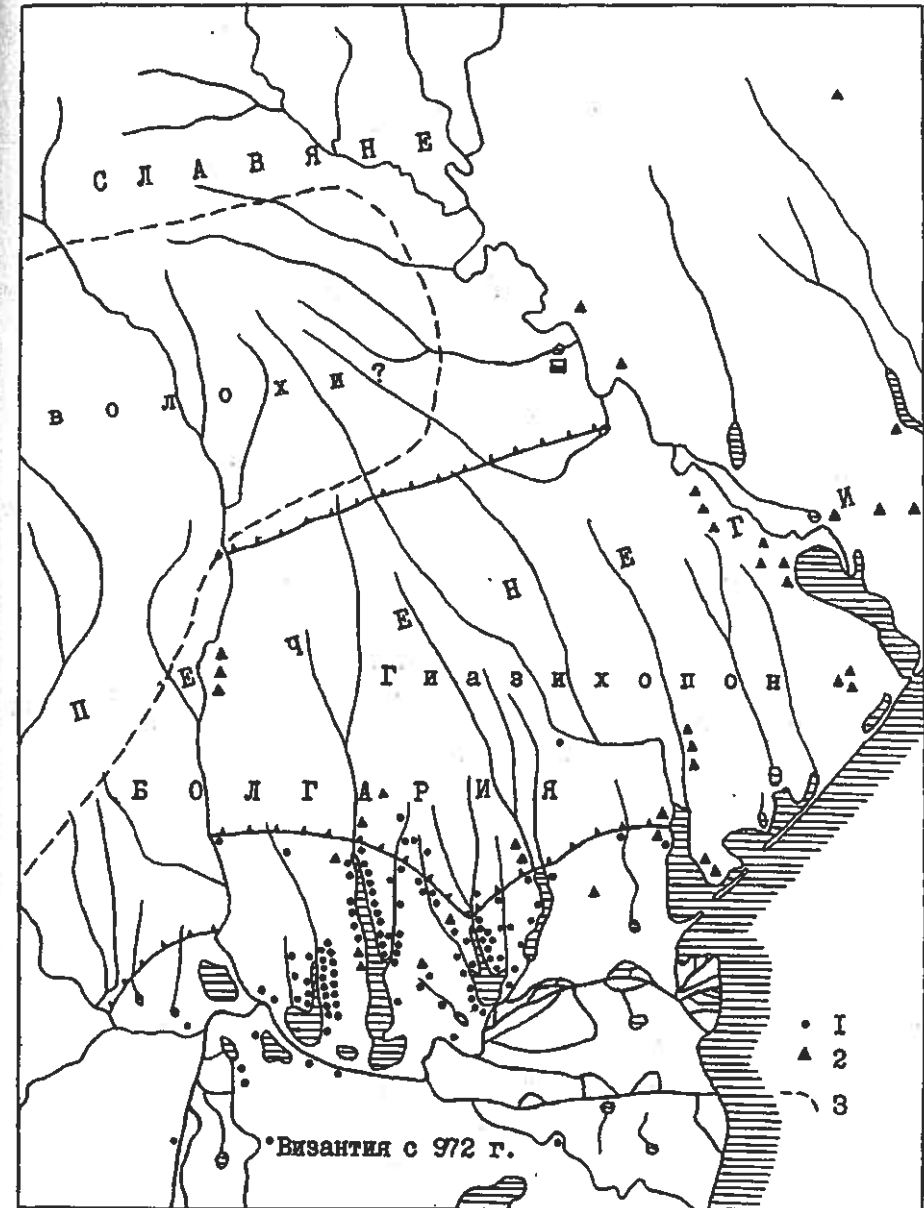

Рис. 6. Етнополитическата ситуация през X — началото на XI в. 1 — селища на дунавските българи, 2 — гробове на номадите през X — XI в. (според А. О. Добролюбовски, 1986), 3 — граница на културата Редукенен